

หมวด 1

บทความพิเศษ

การวิจัยพุทธศาสนาในประเทศไทย:
สภาพที่เป็นอยู่และทิศทางที่ควรจะเป็นในอนาคต

**The Research of Buddhism in Thailand:
The Current State and the Future**

สมภาร พรหมทา

การวิจัยพุทธศาสนาในประเทศไทย: สภาพที่เป็นอยู่และทิศทางที่ควรจะเป็นในอนาคต

สมภาร พรหมทา

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการพิจารณา 2 เรื่องคือ (1) สถานภาพการวิจัยพุทธศาสนาในประเทศไทยที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน (2) การวิจัยพุทธศาสนาที่ควรจะเป็นในอนาคตตามที่เสนอแนะของผมห้วข้อแรกจะพิจารณาอย่างย่อ ๆ เพียงเพื่อให้เห็นภาพว่าการวิจัยพุทธศาสนาในประเทศไทยเป็นอย่างไร ผมจะพิจารณาหัวข้อที่สองละเอียดกว่า โดยที่หัวข้อนี้เป็นจุดประสงค์หลักของบทความนี้

คำสำคัญ: การศึกษาวิจัยพุทธศาสนา, ประเทศไทย

The Research of Buddhism in Thailand: The Current State and the Future

Somparn PROMTA

Abstract

I would like to do two things in this paper. First, to give a short survey concerning the research of Buddhism undertaken in Thailand. Second, to present my idea 'what should be the ideal picture of the research of Buddhism in Thailand.' The main purpose of the paper is based on what I would say in the second part of the paper.

Keywords: The research of Buddhism, Thailand

การวิจัยพุทธศาสนา

ผมขอเริ่มต้นด้วยคำที่ดูเหมือนไม่เป็นปัญหา แต่ผมคิดว่าเป็นปัญหาที่สมควรพิจารณากันในเบื้องต้นคือคำว่า “การวิจัยพุทธศาสนา” มีคำอยู่สองคำที่ผมคิดว่ามีความหมายต่างกันคือ “การวิจัยตัวพุทธศาสนา” กับ “การวิจัยเกี่ยวกับพุทธศาสนา” คำแรกนั้นหากเขียนเป็นภาษาอังกฤษคงพอเขียนได้ว่า research of Buddhism ส่วนคำที่สองเขียนว่า research about Buddhism เวลาที่เราพูดถึงการวิจัยพุทธศาสนาในสังคมไทยเวลานี้ผมเข้าใจว่าเราใช้คำนี้ในความหมายสองอย่างที่กล่าวมาข้างต้น และเนื่องจากสองคำนี้มีความหมายต่างกัน การใช้โดยไม่แยกแยะความแตกต่างในบางกรณีก็เป็นปัญหาได้ ดังที่ผมจะแสดงเป็นลำดับไป

รัฐธรรมนูญของอเมริกาห้ามสอนศาสนาในโรงเรียน การสอนชนิดที่ห้ามสอนนี้ใช้คำเรียกว่า teaching of religion แต่มีการสอนศาสนาแบบหนึ่งที่อนุญาตให้สอนกันได้ใช้คำเรียกว่า teaching about religion ผมคิดว่าความแตกต่างระหว่างการสอนศาสนาสองแบบนี้อาจเทียบเคียงได้กับความแตกต่างระหว่างการวิจัยพุทธศาสนาสองแบบที่ผมกำลังกล่าวถึงอยู่ เพื่อให้เห็นภาพของสิ่งที่ผมกำลังกล่าวอยู่นี้ชัดขึ้น ผมขอใช้งานวิจัยสามตัวอย่างต่อไปนี้เป็นเครื่องอธิบาย ทั้งสามเป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกที่ผมเป็นที่ปรึกษาอยู่และทำเสร็จแล้ว เมื่อหลายปีก่อน

เรื่องแรกเป็นวิทยานิพนธ์ที่ภาควิชาปรัชญา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เนื้อหาว่าด้วยการวิเคราะห์ว่านิพพานในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นเป็นอัตตาหรือว่าอนัตตาทันแน่ เล่มที่สองว่าด้วยสิ่งที่ผู้วิจัยเรียกว่าปรัชญาพลศึกษาในพุทธศาสนา เล่มนี้ทำที่คณะวิทยาศาสตร์การกีฬา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จุดประสงค์หลักของงานวิจัยนี้คือการ

เสนอปรัชญาพลศึกษาทางเลือก (อันได้แก่ ปรัชญาพลศึกษาตามแนวพุทธศาสนา) สำหรับสังคมไทย ที่แตกต่างไปจากปรัชญาพลศึกษาแบบฝรั่งที่เรารับเอามาเป็นแบบแผนอยู่ในปัจจุบัน และเล่มสุดท้ายเกี่ยวกับการวัดพฤติกรรมทางศีลธรรมของนักศึกษาในมหาวิทยาลัยเอกชนไทย โดยใช้พุทธจริยธรรมเป็นแบบจำลองการอธิบาย เล่มนี้ทำที่สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยานิพนธ์สามเล่มนี้เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเหมือนกัน และเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาในระดับความเข้มข้นเท่ากันคือ พุทธศาสนาเล่นบทบาทเป็นหลักในงานวิจัยทั้งสามเล่มนี้ เล่มแรกเป็นวิทยานิพนธ์ด้านปรัชญา เล่มที่สองด้านวิทยาศาสตร์การกีฬา และเล่มที่สามด้านพฤติกรรมศาสตร์ สามเล่มนี้ตามทัศนะของผม เล่มแรกจัดอยู่ในประเภท research of Buddhism ส่วนสองเล่มหลังเป็นประเภท research about Buddhism

เกณฑ์ที่ผมใช้ในการแยกแยะก็คือเกณฑ์ง่าย ๆ ระดับสามัญสำนึก 2 ข้อคือ (1) งานสามชิ้นนี้เอาไปให้ผู้เชี่ยวชาญด้านพุทธศาสนาอ่าน ผู้เชี่ยวชาญอ่านเล่มไหนรู้เรื่อง และสามารถวินิจฉัยในเชิงวิชาการได้ว่าผ่านหรือไม่ผ่าน เล่มนั้นเป็นงานประเภท research of Buddhism สองเล่มหลังนั้นผมเองแม้จะเป็นที่ปรึกษาร่วม แต่ก็ไม่สามารถวินิจฉัยเชิงวิชาการได้งานทางวิทยาศาสตร์การกีฬาและพฤติกรรมศาสตร์ต้องให้ผู้รู้ในสาขาวินิจฉัย แม้ผู้รู้เหล่านั้นจะไม่รู้พุทธศาสนาก็ไม่เป็นปัญหา เพราะท่านสามารถถามผมซึ่งเป็นที่ปรึกษาร่วมในเรื่องเหล่านั้นได้ (2) contributions ในงานสามชิ้นนี้เป็น contributions ทางไหน งานประเภทที่ผมเรียกว่า research of Buddhism ต้องให้ contributions ทางด้านพุทธศาสนา งานที่ให้ contributions ทางอื่นตามศาสตร์ของตนไม่ถึงว่าเป็น research of Buddhism แม้จะเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนามากมายอย่างไรก็ตาม

ความจำเป็นในการกำหนดกรอบการวิจัยที่ชัดเจน

ที่ผมยกเอางานวิจัยพุทธศาสนาสองแบบนี้มากล่าวในเบื้องต้นนี้ก็เพราะเห็นว่าเกี่ยวข้องกับหลายเรื่องที่จะพุดกันข้างหน้า เวลานี้มีความเคลื่อนไหวบางอย่างในมหาวิทยาลัยและสถาบันที่ให้ทุนสนับสนุนการวิจัยในบ้านเราที่น่าสนใจคือ ในมหาวิทยาลัยมีการเปิดสอนวิชาที่เรียกว่า Buddhist Studies ขึ้นหลายแห่ง นอกจากนั้นก็มีการเปิดศูนย์ที่เรียกกันว่า Center for Buddhist Studies ขึ้นบ้างแล้วในบางมหาวิทยาลัย และมีแนวโน้มว่าจะมีเปิดมากขึ้นในช่วงเวลาไม่นานนี้ หน่วยงานที่ให้ทุนสนับสนุนการวิจัย เช่น สภาวิจัยแห่งชาติ สกว. เป็นต้น ก็มีแนวโน้มที่จะสนับสนุนการวิจัยพุทธศาสนามากขึ้นกว่าแต่ก่อน นี่ไม่นับรวมมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาโดยตรงคือ มหาวิทยาลัยสงฆ์สองแห่งที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยพุทธศาสนาโดยหน้าที่อยู่แล้ว จะอย่างไรก็ตาม ผมสังเกตเห็นว่า เรายังไม่คิดกันอย่างจริงจัง ๆ ว่า อะไรคือเส้นแบ่งระหว่างงานวิจัยที่มุ่งให้เกิด contributions แก่พุทธศาสนา กับอะไรที่ไม่ได้เป็นไปเพื่อการนี้แม้จะเป็นการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาก็ตาม

ศาสตร์ทุกศาสตร์ตามความเข้าใจของผมมีขอบเขตเฉพาะของสิ่งที่เรียกว่า contributions ในสาขาของตน แม้ว่าปัจจุบันเราเริ่มพุดถึงและมองเห็นความสำคัญของงานวิจัยข้ามสาขาวิชา แต่ผมก็มองว่าท้ายที่สุดแล้วเราก็ต้องถือเอาสาขาวิชาใดวิชาหนึ่งเป็นหลัก ไม่เช่นนั้นแล้วจะเกิดปัญหาในทางวิชาการ ในเบื้องต้นนี้มีสมมติฐานว่างานวิจัยข้ามสาขาวิชานิตที่ไม่จำเป็นต้องมีศาสตร์แขนงใดรับผิดชอบมากกว่าคนอื่นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้

หน่วยงานทางวิชาการเกี่ยวกับการศึกษาพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็นภาควิชาที่รับผิดชอบสอนและวิจัยพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัยก็ดี ศูนย์

ศึกษาพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัยก็ดี มีความจำเป็นที่จะต้องกำหนดขอบเขตให้ชัดว่าอะไรคืองานวิจัยทางพุทธศาสนาชนิดที่ตรงกับความรับผิดชอบของตนเอง จะอย่างไรก็ตาม การกำหนดว่าอะไรคืองานวิจัยที่ตรงกับความรับผิดชอบของตัวนี้ก็ไม่ใช่ว่าเรื่องง่าย การวิจัยพุทธศาสนาที่กระทำกันอยู่ในโลกเวลานี้ก็มีความหลากหลาย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าแต่ละแห่งเข้าใจว่าอะไรคือสิ่งที่เรียกว่า the academic study of Buddhism

ในการประชุมสัมมนาทางวิชาการเกี่ยวกับพุทธศาสนาเรื่อง The State of Buddhist Studies in the World 1972-1997 ที่ศูนย์พุทธศาสน์ศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นผู้จัดที่กรุงเทพฯ เมื่อสิบกว่าปีที่แล้ว เราได้ทราบว่าการศึกษาพุทธศาสนาอย่างเป็นทางการในโลกแบ่งเป็นสามแนวหลัก ๆ ด้วยกันคือ (1) แนวอเมริกา-แคนาดา แนวนี้เน้นการศึกษาพุทธศาสนาในแง่ที่เป็นปรากฏการณ์ทางสังคม (2) แนวอังกฤษ-เยอรมัน แนวนี้เน้นการศึกษาคำสอนและคัมภีร์ของพุทธศาสนาเป็นหลัก และ (3) แนวเอเชีย แนวนี้ผสมผสานหนึ่งและสองเข้าด้วยกัน และมีอีกสิ่งหนึ่งเพิ่มเข้ามาคือการศึกษาคำสอนในพุทธศาสนาเพื่อตอบปัญหาสังคม ซึ่งลักษณะอย่างหลังนี้ไม่ปรากฏชัดเจนในสองแนวแรก

นักวิชาการทางพุทธศาสนาในไทยและศรีลังกาบางส่วนสนใจที่จะศึกษาพุทธธรรมเพื่อตอบปัญหาสังคมซึ่งอาจเป็นปัญหาทางจริยธรรมทางรัฐศาสตร์ นิติศาสตร์ การศึกษา หรืออื่น ๆ ตัวอย่างของงานที่กล่าวมานี้ก็เช่นงานของ K. N. Jayatilleke บางชิ้นที่เกี่ยวกับนิติปรัชญาของพุทธศาสนา งานของพระธรรมปิฎกเกี่ยวกับปัญหาการศึกษา การพัฒนา วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี งานของท่านพุทธทาสเกี่ยวกับเรื่องทำนองเดียวกันนี้ โดยที่ชื่อที่กล่าวมานี้เป็นที่รู้กันดีว่ามีผลงานเกี่ยวกับการศึกษาเนื้อหาของพุทธธรรมล้วน ๆ โดยไม่มุ่งตอบปัญหาอะไรที่ลึกซึ้งซึ่งเป็นจำนวนมากด้วยเช่นกัน

แม้ว่าการศึกษาพุทธศาสนาในประเทศไทยจะมีความหลากหลาย และบางลักษณะนักวิชาการทางด้านพุทธศาสนาในต่างประเทศอาจตั้งข้อสงสัยว่านั่นควรเรียกว่า การศึกษาพุทธศาสนา(Buddhist studies) หรือไม่ก็ตาม แต่ผมคิดว่าเราพอจะหากรอบของคำจำกัดความที่กล่าวมาตั้งแต่ต้นได้ การหากรอบนี้ไม่ใช่เพื่อ “ยอมรับ” หรือ “ปฏิเสธ” อะไรทั้งสิ้น แต่เพื่อเป็นประโยชน์แก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการเรียนการสอนและการวิจัยพุทธศาสนาเองในแง่ที่ว่าจะได้ทำงานตรงกับศักยภาพของตนเอง แน่หนอนว่ากรอบที่ว่านี้คงเป็นกรอบกว้าง ๆ ซึ่งหมายความว่า การไม่อยู่ในกรอบนี้ในบางสถานการณ์ก็อาจไม่ถือว่าเป็นปัญหาอะไร เพียงแต่อาจต้องมีคำอธิบายมากไปกว่าที่ให้กับตามปกติบ้างเท่านั้น

การศึกษาพุทธศาสนาแบบต่าง ๆ ในประเทศไทย

ต่อไปนี้ผมขอเสนอภาพกว้าง ๆ เกี่ยวกับบรรยากาศและทิศทางการศึกษาวิจัยทางพุทธศาสนาในประเทศไทยเท่าที่คิดว่าจะเป็นประโยชน์แก่การอภิปรายเรื่องข้างหน้า โดยที่ข้อมูลที่จะกล่าวนี้มาจากประสบการณ์ส่วนตัวเป็นส่วนใหญ่ ผมแม้จะทำงานที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นหลัก แต่ก็โชคดีที่หลายมหาวิทยาลัยมีเมตตาชวนไปช่วยดูแลงานสอนและงานวิจัยทางพุทธศาสนาที่กระทำภายในสถาบันนั้น ๆ เท่าที่ผมจะพอช่วยได้ ทำให้มีโอกาสได้มองเห็นว่าแต่ละแห่งมีแนวคิดและทิศทางในการนี้อย่างไร

ผมขอเริ่มต้นที่มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งคือ มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย กับมหามกุฏราชวิทยาลัย มหาจุฬาฯ นั้นปัจจุบันเปิดสอนพุทธศาสนาถึงระดับปริญญาเอก ส่วนมหามกุฏฯ ก็เปิดสอนถึงระดับ

ปริญญาเอกเช่นกัน งานวิจัยด้านคำสอนและการวิจัยคัมภีร์นั้นตรงกับธรรมชาติของมหาวิทยาลัยสงฆ์มากที่สุด พระอาจารย์และศิษย์ได้รับการฝึกฝนมาทางด้านหลักธรรมและคัมภีร์ก่อนหน้านี้้นยาวนาน จึงมีความพร้อมที่จะวิจัยด้านนี้มากที่สุด งานวิจัยส่วนหนึ่งของมหาวิทยาลัยสงฆ์เป็นเรื่องเกี่ยวกับคำสอนและคัมภีร์ ซึ่งในความเห็นส่วนตัวของผม งานส่วนนี้มีปัญหาน้อยมากในแง่วิชาการ(ซึ่งผมจะพูดถึงข้างหน้า)

จะอย่างไรก็ตาม เมื่อมหาจุฬาฯ เปิดรับนิสิตที่เป็นคฤหัสถ์ เราก็พบว่านิสิตเหล่านี้มีธรรมชาติที่สำคัญบางอย่างที่ต่างไปจากนิสิตที่เป็นบรรพชิต นิสิตคฤหัสถ์จำนวนหนึ่งแม้จะสนใจในพุทธศาสนามาก่อน (ถึงขนาดบางคนอาจเรียนอภิธรรมมามากอย่างไม่น่าเชื่อเลยก็มี) แต่ก็ไม่ได้รับการฝึกฝนในเรื่องภาษา(ผมหมายถึงภาษาบาลี)มาเพียงพอ ถึงจะมีการสอนภาษาบาลีให้ แต่ก็ไม่ถึงขั้นที่จะสามารถเข้าถึงข้อมูลปฐมภูมิอันได้แก่ บรรดาตัวบทงานเขียนที่เป็นภาษาบาลีทั้งหลาย แต่นิสิตเหล่านี้ก็มีพื้นฐานทางวิชาการบางอย่างที่น่าสนใจและพื้นฐานเหล่านี้ไม่มีในนิสิตฝ่ายบรรพชิต นิสิตฆราวาสบางคนเป็นนักวิทยาศาสตร์บางคนจบมาทางสังคมศาสตร์ ซึ่งหลายคนก็ใช้พื้นฐานที่ตนมีอยู่นั้นเป็นฐานในการทำวิจัยเพื่อรับปริญญา เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เลยทำให้งานวิจัยที่กระทำเพื่อรับปริญญา ระดับสูงในมหาวิทยาลัยสงฆ์ส่วนหนึ่งไม่ใช่งานวิจัยทางด้านคำสอนหรือคัมภีร์ ผมเข้าใจว่าในอนาคตงานประเภทหลังนี้จะมีมากขึ้นในมหาวิทยาลัยสงฆ์

มหาวิทยาลัยมหิดลดูจะมีเอกลักษณ์เฉพาะตรงที่เน้นงานวิจัยพุทธศาสนาในมิติของสังคม วิทยานิพนธ์ทางด้านพุทธศาสนาที่นี้ส่วนใหญ่เป็นงานที่ต้องลงเก็บข้อมูลภาคสนาม จะอย่างไรก็ตาม มหิดลก็ดูจะเห็นว่าพื้นฐานทางคำสอนมีส่วนสำคัญในฐานะกรอบอันหนึ่งสำหรับใช้

มองปรากฏการณ์ทางสังคมเกี่ยวกับพุทธศาสนา ในช่วงห้า-หกปีที่ผ่านมา มีพระภิกษุเข้าไปเรียนในมหิตลมากขึ้น และพระภิกษุเหล่านี้ส่วนใหญ่ก็เหมือนพระภิกษุที่มหาจุฬาคือได้รับการฝึกฝนมาในเรื่องของคำสอนและคัมภีร์ พื้นฐานนี้มีส่วนช่วยลดภาระในเรื่องการเตรียมพื้นฐานทางคำสอนเพื่อใช้เป็นกรอบที่กล่าวข้างต้นมากที่สุดทีเดียว

มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ (ต่อไปจะเรียกว่าเอแบค) แม้จะเป็นของฝ่ายคาทอลิก แต่กลับมีบทบาทในการวิจัยทางพุทธศาสนาอย่างน่าสนใจ มีพระภิกษุจำนวนมากเรียนพุทธศาสนาที่เอแบคและทำวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับพุทธศาสนาเพื่อรับปริญญา การเรียนและวิจัยพุทธศาสนาของเอแบคเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตร ศาสนศึกษา (religious studies) แม้ว่าศาสนศึกษาในโลกตะวันตกจะมีหลายแบบ แต่ผมเข้าใจว่าต้นแบบที่ใช้ที่เอแบคจะมีกลิ่นอายของจารีตคาทอลิกอยู่มาก คือเน้นการเรียนหลักคำสอนและคัมภีร์ศาสนามากกว่าอย่างอื่น เมื่อเทียบกันแล้วผมคิดว่าวิทยานิพนธ์ทางด้านพุทธศาสนาที่เอแบคใกล้เคียงกับมหาจุฬาคมากกว่ามหิตล ต่างกันก็ตรงที่เอแบค วิทยานิพนธ์ต้องเขียนเป็นภาษาอังกฤษเท่านั้นเอง

หลักสูตรพุทธศาสนศึกษาที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็เป็นอีกแหล่งหนึ่งที่สำคัญในการผลิตงานวิจัยทางด้านพุทธศาสนาในรูปของวิทยานิพนธ์ ที่ธรรมศาสตร์ก็มีพระภิกษุเข้าไปเรียนมากในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกับเอแบคและมหิตล การทำวิทยานิพนธ์ที่ธรรมศาสตร์โน้มไปในทางที่ใกล้กับมหาวิทยาลัยสงฆ์และเอแบคมากกว่ามหิตล ส่วนหลักสูตรพุทธศาสนศึกษาที่จุฬาค เปิดไล่หลังธรรมศาสตร์ ดำเนินอยู่ราวสิบกว่าปี มีนิสิตจบไปจำนวนหนึ่ง ปัจจุบันหลักสูตรนี้อยู่ในระหว่างพักปรับปรุง

ลักษณะการวิจัยก็ไม่ต่างจากธรรมชาติหรือมหาวิทยาลัยสงฆ์ จะอย่างไรก็ตาม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยก็จะมีบทบาทในเรื่องการส่งเสริมการศึกษาวิจัยพุทธศาสนาผ่านทางศูนย์พุทธศาสน์ศึกษา ศูนย์ให้ทุนทำวิจัยและออกวารสาร “พุทธศาสน์ศึกษา” และ “The Chulalongkorn Journal of Buddhist Studies” งานวิจัยที่ศูนย์พุทธศาสน์ศึกษานับสนุนจะถูกนำมาตีพิมพ์ในวารสารของศูนย์ที่กล่าวข้างต้น ในบรรณานุกรมหรือเอกสารอ้างอิงทำวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับพุทธศาสนาที่ทำในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในประเทศไทยในช่วงสิบกว่าปีที่ผ่านมาเริ่มปรากฏที่ขอบทความและงานวิจัยที่ลงพิมพ์ในวารสาร “พุทธศาสน์ศึกษา” เสมอ

ที่กล่าวมาข้างต้นเป็นงานวิจัยในรูปของวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาตรง ๆ อันที่จริงมีวิทยานิพนธ์อีกประเภทหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา โดยที่วิทยานิพนธ์นั้นทำในภาควิชาหรือสถาบันที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาโดยตรง ภาควิชาปรัชญา (รวมทั้งหลักสูตรที่ใกล้เคียงกับปรัชญา เช่น หลักสูตรจริยศาสตร์ศึกษาของมหิดล) ในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ เป็นแหล่งผลิตงานวิจัยทางด้านพุทธปรัชญาที่สำคัญดูเหมือนปรัชญาในบริบทของไทยจะเกี่ยวข้องกับพุทธปรัชญาอย่างแนบแน่น เฉพาะที่ภาควิชาปรัชญาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยทางด้านพุทธปรัชญามีสัดส่วนมากกว่าวิทยานิพนธ์สายอื่น ผมเชื่อว่าในมหาวิทยาลัยอื่น ๆ เช่น เชียงใหม่ เอแบค สงขลานครินทร์(ปัตตานี) เกษตรศาสตร์ ตัวเลขวิทยานิพนธ์ทางด้านพุทธปรัชญาก็คงสูงทีเดียว

เนื่องจากพุทธศาสนาได้รับการตีความว่าเป็นแหล่งสำคัญของภูมิปัญญาไทย วิทยานิพนธ์ที่ต้องการนำเสนออะไรที่เป็นแบบไทย หรืออะไรที่ออกไปนอกกรอบฝรั่งจึงมักนำเอาพุทธศาสนาเข้าไปเกี่ยวข้องเท่า

ที่ผมสังเกตเห็น คณะครุศาสตร์ (เช่น ครุศาสตร์จุฬาฯ) มีวิทยานิพนธ์เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาไม่น้อย หลักสูตรไทยศึกษาบางแห่ง เช่น ที่รามคำแหง ทยอยสาขาลงเป็นหลายสาขา และสาขาหนึ่งคือสาขาปรัชญาและศาสนา ในสังคมไทย ซึ่งวิทยานิพนธ์ที่ทำในสาขานี้เท่าที่ผมมีข้อมูลในมือเวลานี้ ทั้งสิ้นเกี่ยวกับพุทธศาสนา ไทยศึกษาภาคภาษาอังกฤษของจุฬาฯ ก็มีวิทยานิพนธ์บางเล่มเกี่ยวกับพุทธศาสนาในสังคมไทย สถาบันวิจัยพุทธศึกษาศาสตร์ ศรีนครินทรวิโรฒ ระยะเวลาหลัง ๆ ดูจะให้ความสนใจพุทธศาสนาในแง่ที่ว่า เราเชื่อกันว่าพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของคนไทย ดังนั้นเมื่อจะศึกษาพฤติกรรมของคนไทย ก็จำเป็นที่จะต้องศึกษาอย่างที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ผู้สมัครเข้าเรียนปริญญาเอกที่คณะนิติศาสตร์จุฬาฯ รายหนึ่งเมื่อหลายปีก่อนเสนอโครงร่างวิทยานิพนธ์ที่พยายามเสนอหลักนิติปรัชญาของพุทธศาสนาเพื่อพิจารณาปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนในประเทศไทย โครงร่างนี้แม้จะไม่ผ่านเพราะกรรมการส่วนใหญ่เห็นว่าเป็นวิทยานิพนธ์ทางด้านพุทธศาสนามากกว่าที่จะเป็นวิทยานิพนธ์ด้านนิติศาสตร์ แต่คณะกรรมการก็ลงความเห็นกันว่า การเสนอหลักนิติปรัชญาจากพื้นฐานคำสอนพุทธศาสนาเป็นไปได้ และถ้าเสนอมาดีก็สามารถอนุมัติให้เป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกทางนิติศาสตร์ได้

การทบทวนการวิจัยที่เราทำกันอยู่

ที่ผ่านมาผมเน้นการวิจัยที่กระทำในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของการเรียนการสอนในระดับปริญญาโทและเอก ไม่ได้กล่าวถึงการวิจัยที่กระทำโดยอาจารย์ที่ไม่กล่าวเพราะผมเห็นว่าการวิจัยที่กระทำในฐานะส่วนหนึ่ง

ของการเรียนการสอนเป็นการวิจัยที่เป็นรากฐาน อาจารย์ที่สอนก็มักจะวิจัยในทางที่ตนสอน ซึ่งก็แปลว่างานวิจัยส่วนนี้ก็ไปในทิศทางเดียวกับส่วนแรก อาจต่างกันบ้างที่ตรงคุณภาพ เพราะอาจารย์สะสมประสบการณ์มามากกว่านักศึกษา จะอย่างไรก็ตาม ถ้าเรากำหนดทิศทางการวิจัยที่ทำในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาเพื่อรับปริญญาในระดับสูงให้ชัดเสีย ก็จะช่วยให้อาจารย์ที่ทำวิจัยส่วนตัวทำงานไปในทิศทางที่ใกล้เคียงกับบรรยากาศทางการวิจัยที่ดำเนินอยู่ในภาควิชาของตนเอง ยกตัวอย่างเช่น ถ้าในภาควิชาชั้นบัณฑิตยนิพนธ์ทางด้าน Buddhist studies อนุญาตให้นักศึกษาทำวิทยานิพนธ์กว้างกว่าการวิจัยคำสอนและคัมภีร์ อาจารย์ก็ย่อมจะทำวิจัยในขอบเขตที่กว้างกว่าการวิจัยคำสอนและคัมภีร์ไปด้วย

หากพิจารณาโดยเอาข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นเป็นตัวตั้ง สิ่งที่เราต้องยอมรับก็คือการวิจัยทางด้าน Buddhist studies ในบ้านเรามีขอบเขตที่กว้างกว่าการวิจัยคำสอนและคัมภีร์ สิ่งที่ผมอยากชวนให้เราพิจารณากันในที่นี้ก็คือ ขอบเขตที่เกินไปกว่าการวิจัยคำสอนและคัมภีร์นี้เราจะให้คำอธิบายทางวิชาการอย่างไรว่ายังเป็นงานวิจัยที่อยู่ในกรอบของสิ่งที่เรียกกันว่า Buddhist studies เพื่อให้เราเข้าใจสิ่งที่ผมกำลังพยายามนำเสนออยู่นี้ชัดขึ้น ผมขอยกตัวอย่างเหตุการณ์ที่ผมเคยประสบเมื่อหลายปีก่อนมาประกอบ เรื่องมีอยู่ว่าในการคัดเลือกผู้สมัครเข้าศึกษาระดับปริญญาเอกด้าน Buddhist studies ของมหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งหนึ่ง ซึ่งผมเป็นกรรมการคนหนึ่ง เราพบว่าโครงร่างงานวิจัยที่ผู้สมัครส่งเข้ามาจำนวนหนึ่งนั้นมีปัญหาในทางวิชาการว่าควรพิจารณาว่าอยู่ในข่ายที่จะเป็นงานวิจัยทางด้าน Buddhist studies หรือไม่ ผมขอยกตัวอย่างมาสัก 2 เรื่อง เรื่องแรกเป็นโครงงานวิจัยว่าด้วยการทำฐานข้อมูลเว็บไซต์ที่เสนอข้อมูลที่คลาดเคลื่อนเกี่ยวกับพุทธศาสนาในโลก ผู้วิจัยกล่าวถึง contributions

ของงานนี้ว่าจะช่วยให้เราทราบว่ามีการอธิบายคำสอนในพุทธศาสนาที่คลาดเคลื่อนในสื่ออินเทอร์เน็ตมากมาอย่างไรบ้าง และความรู้นี้จะช่วยให้หน่วยงานทางพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องได้รับประโยชน์ที่จะปกป้องคำสอนที่แท้ของพุทธศาสนา เรื่องต่อมาเป็นโครงการวิจัยว่าด้วยศาสนภักดิ์ที่กำลังสูญหายไปไหนในภาคเหนือ ผู้วิจัยเสนอว่าพุทธศาสนาในล้านนามีเอกลักษณ์ของตนเองหลายเรื่อง และเรื่องหนึ่งก็คือการมีเครื่องใช้ในพิธีกรรมทางศาสนาที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาเกี่ยวข้องกับคติความเชื่อทางพุทธศาสนาแบบล้านนา เวลานี้สิ่งเหล่านี้กำลังสูญหายไปเพราะคนรุ่นหลังไม่เข้าใจและไม่เห็นความสำคัญ contributions ของงานชิ้นนี้ ตามที่ผู้วิจัยเสนอมาคือ การอนุรักษ์พุทธศาสนาแบบล้านนาในรูปของการอนุรักษ์ศาสนภักดิ์ งานวิจัยสองชิ้นนี้เรื่องแรก ผู้เสนอเรียนมาทางวิศวกรรมศาสตร์ไฟฟ้า เรื่องหลังผู้เสนอเรียนมาทางศิลปะ และทั้งคู่มีความรู้ทางพุทธศาสนาในระดับดี(ดูจากคะแนนสอบข้อเขียนเกี่ยวกับพุทธศาสนา) ซึ่งก็แปลว่าหากรับเข้าเรียนก็มีโอกาสที่จะทำงานวิจัยลุล่วง เพราะรู้ทั้งพุทธศาสนาและศาสตร์ที่ใช้เป็นหลักในการวิจัย

แต่สิ่งที่เราคิดกันก็คือ งานสองชิ้นนี้ควรถือว่าเป็นงานวิจัยทางด้านพุทธศาสนาหรือไม่ แน่نونว่างานสองชิ้นนี้เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา และเป็นประโยชน์แก่พุทธศาสนา คำถามมีว่า การทำงานวิจัยชิ้นหนึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาและเป็นประโยชน์แก่พุทธศาสนาเพียงพอหรือไม่ที่จะบอกว่ามันเป็นงานวิจัยทางด้านพุทธศาสนา คำถามข้างต้นนี้ผมคิดว่าไม่ง่ายที่จะตอบ แต่ผมคิดว่าไม่ว่าจะตอบยากอย่างไร เราก็จำเป็นต้องตอบ แม้ในวันนี้เราจะยังไม่ตอบ แต่ในอนาคตที่ไม่ไกลเลยนี้ สิ่งที่กำลังเกิดขึ้นในการศึกษาพุทธศาสนาในบ้านเราเวลานี้จะเป็นปัจจัยบีบบังคับให้เราต้องตอบอยู่ดี ดังกรณีมหาวิทยาลัยสงฆ์ที่ผมยกตัวอย่างข้างต้น

การกลับไปที่รากฐานความเป็นมนุษยศาสตร์

ต่อไปนี้จะลองตอบคำถามข้างต้นดูด้วยจุดประสงค์เพื่อให้เกิดการคิดจากหลาย ๆ ฝ่าย ซึ่งไม่จำเป็นต้องเห็นอย่างที่ผมเห็น ในเบื้องต้นนี้ผมขอเสนอความเห็นที่ ศาสตร์ทุกศาสตร์มีธรรมชาติเฉพาะของตนเอง และธรรมชาติที่ว่านี้ก็ไม่ใช่อะไร หากแต่คือรากเหง้าที่ศาสตร์นั้น ๆ ก่อกำเนิดมานั่นเอง ผมตีความว่าพุทธศาสนาที่กำเนิดมาจากรากเหง้าคือความสนใจชีวิตภายในลึก ๆ ของมนุษย์ ความรู้ที่ประมวลแล้วเรียกว่าพุทธธรรมนั่นก็คือ ความรู้เกี่ยวกับการจัดการชีวิตภายในเพื่อให้เกิดความสะอาด สว่าง และสงบ ถ้าคิดเช่นนี้วิชาพุทธศาสนาก็มีรากฐานอยู่ที่ความเป็นมนุษยศาสตร์

วิชาปรัชญาเป็นตัวอย่างของวิชาที่อยู่ในหมวดมนุษยศาสตร์ และสิ่งที่เกิดในวงการวิจัยทางปรัชญาผมคิดว่าสามารถช่วยให้เรามองเห็นอะไรได้มากทีเดียว วิชาจริยศาสตร์ซึ่งเป็นแขนงหนึ่งของปรัชญานั้นสนใจเรื่องความดีความชั่วของมนุษย์ แต่การไปสำรวจความเห็นของคนกรุงเทพฯ ณ ปี พ.ศ. 2559 เพื่อให้รู้ว่าคนไทยเวลานี้คิดว่าดีชั่วเป็นอย่างไร ไม่อาจยอมรับได้ว่าเป็นงานวิจัยทางจริยศาสตร์ ปรัชญาสังคมและการเมืองว่าด้วยเรื่องการจัดระเบียบสังคมที่ดิ้งาม ซึ่งรัฐศาสตร์เองก็กล่าวถึง แต่งานวิจัยทางปรัชญาสังคมกับรัฐศาสตร์ก็เป็นคนละอย่าง ในทัศนะของผมวิชาปรัชญาเป็นวิชาที่มีจารีตที่แข็งแกร่งมาก แข็งแกร่งในแง่ที่ว่าแม้วิชานี้จะมีอายุมายาวนานนับเป็นพันหรือสองพันปี แต่กรอบความคิดว่าอะไรคือปรัชญานั้นชัดเจนมาตลอด และความชัดเจนที่ว่านี้ก็ไม่ใช่อะไร แต่คือความชัดเจนที่ผูกติดอยู่กับความเป็นมนุษยศาสตร์นั่นเอง

อะไรคือความเป็นมนุษยศาสตร์ คำตอบที่กว้างที่สุดก็คือการมอง มนุษย์ในฐานะที่เป็นปัจเจกบุคคลและมองส่วนที่เป็นคุณภาพของเขา ไม่ได้มองส่วนที่เป็นปริมาณ ทำไมการไปสำรวจความเห็นของคนว่าคิดอย่างไรเกี่ยวกับเรื่องดีชั่วไม่อาจรับว่าเป็นงานวิจัยทางจริยศาสตร์ ก็เพราะงานนี้ไม่ “เล่น” เรื่องคุณภาพ แต่ไปเล่นเรื่องปริมาณ ทำยที่สุดแล้วความเห็นที่หลากหลายนั้นก็จะถูกลดรูปลงให้กลายเป็นตัวเลขเพื่อ บอกว่า จำนวนเท่านั้นเท่านี้ในร้อยคิดว่าจะอย่างไร วิชาปรัชญาสังคมและการเมืองนั้นแม้จะเกี่ยวกับสังคม แต่สังคมในที่นี้ถูกมองผ่านปัจเจกบุคคล โดยผ่านส่วนที่เป็นคุณภาพ (เช่น ทฤษฎีการเมืองของรอลส์ที่สร้างขึ้นบน สมมติฐานว่าด้วยธรรมชาติภายในของมนุษย์ในเรื่องที่เห็นแก่หลักประกัน ความมั่นคงในชีวิตของตนซึ่งมีอยู่ในคนทุกคนเป็นต้น) ปรัชญาสังคมและการเมืองจึงเป็นมนุษยศาสตร์ ไม่ใช่สังคมศาสตร์

คราวนี้ก็มาถึงปัญหาที่สำคัญที่สุดในทัศนะของผมเกี่ยวกับเรื่อง ที่เรากำลังพิจารณากันอยู่นี้ ปัญหานี้คือ อะไรคือความเป็นมนุษยศาสตร์ ในการวิจัยพุทธศาสนา ตรงนี้ผมขอแยกประเด็นออกเป็นสองประเด็นเพื่อ ป้องกันความสับสน มีนักวิชาการบางคนมองพุทธศาสนาในฐานะที่เป็น “สิ่งที่ถูกศึกษา” (object of study) ถ้ามองแบบนี้พุทธศาสนาก็ไม่เกี่ยวกับความเป็นมนุษยศาสตร์หรืออะไรทั้งสิ้น ผมนั้นมองว่าเมื่อเรากำลัง อภิปรายกันด้วยความเป็นศาสตร์ชนิดใดกันแน่ของพุทธศาสนา แปลว่า เรากำลังมองพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นวิชาการแขนงหนึ่งเช่นเดียวกับ วรรณคดี จิตวิทยา ประวัติศาสตร์ เป็นต้น ซึ่งเป็นสิ่งที่สามารถให้คุณสมบัติ ว่าเป็นศาสตร์ประเภทใดได้ การมองพุทธศาสนาว่าเป็นศาสตร์อาจฟังดู แปลก แต่ก็คงไม่แปลกถ้าเราจะย้อนมาดูปรัชญาที่ผมคิดว่าอยู่ใกล้กับ พุทธศาสนา(และศาสนาในความหมายรวม)มาก ปรัชญามีทั้งส่วนที่เป็น

วิธีการและส่วนที่เป็นเนื้อหา พุทธศาสนาก็เช่นกันมีทั้งส่วนที่เป็นเนื้อหา และวิธีการ การวิจัยทางปรัชญาที่จะนับว่าเป็นการวิจัยปรัชญานั้น เกี่ยวข้องกับวิธีการทางปรัชญามากกว่าเนื้อหา แม้สิ่งที่ถูกศึกษาจะอยู่นอกขอบเขตปรัชญา งานวิจัยนั้นก็ยังเป็นปรัชญาได้ถ้าใช้วิธีการทางปรัชญา (ดังเรามีปรัชญาวิทยาศาสตร์ ปรัชญาวรรณคดี เป็นต้น ซึ่งสิ่งที่ถูกศึกษา ไม่ใช่ปรัชญาเลย) จะอย่างไรก็ตาม การวิจัยตัวเนื้อหาปรัชญาก็ถือว่าเป็นงานวิจัยปรัชญาได้ ดังเรามีงานวิจัยที่เรียกว่า ประวัติความคิดทางปรัชญา (เช่น วิจัยแนวคิดของอริสโตเติล คานต์ มาร์กซ์ เป็นต้น) แต่แขนงนี้ก็ไม่สู้มีคนทำกว้างขวางเหมือนแนวทางแรก (ดูได้จากบทความที่ตีพิมพ์ในวารสารทางปรัชญาดี ๆ ที่วงการปรัชญาในโลกยอมรับกัน) จะอย่างไรก็ตาม การวิจัยตัวเนื้อหาปรัชญานี้ก็เกี่ยวข้องกับวิธีการทางปรัชญาอยู่นั่นเอง แม้จะไม่เข้มข้นเท่างานวิจัยแบบแรกก็ตาม งานวิจัยประวัติศาสตร์ปรัชญาที่พยายามตอบคำถามว่าจริง ๆ แล้วโสกราตีสเป็นเกย์หรือไม่ไม่ถือว่าเป็นงานวิจัยทางปรัชญาเพราะไม่ใช่วิธีการทางปรัชญา (แม้คำตอบที่ได้จากงานวิจัยจะมีหลักฐานแน่นหนาพอที่จะบอกว่าโสกราตีสเป็นเกย์ก็ตาม)

พุทธศาสนาต่างจากปรัชญาตรงที่เนื้อหาและวิธีการในหลายสถานการณ์ไม่อาจแยกจากกัน แต่ในบางสถานการณ์ก็แยกได้ ตัวเนื้อหาของพุทธศาสนาไม่เป็นปัญหา สิ่งที่น่าจะเป็นปัญหาก็คือสิ่งที่ผมเรียกว่าวิธีการของพุทธศาสนา ในเบื้องต้นนี้ผมคิดว่าวิธีการของพุทธศาสนาในภาพรวมใกล้เคียงกับวิธีการของปรัชญามาก ผมหมายความว่า ในการศึกษามนุษย์ โลก ธรรมชาติ สังคม พุทธศาสนามีระบบการให้เหตุผลอยู่ชุดหนึ่ง (ซึ่งมีรายละเอียดมากพอสมควร ผมจะไม่พุดรายละเอียดนั้น แต่จะยกตัวอย่างคำสอนที่น่าจะจัดอยู่ในชุดระบบเหตุผลที่ว่านี้ เช่น

ไตรลักษณ์ อริยสัจสี่ ปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น) เหตุผลชุดนี้เมื่อนำไปเป็นกรอบสำหรับศึกษาสิ่งต่าง ๆ การศึกษานั้นผมคิดว่าเป็นการวิจัยทางพุทธศาสนา ถ้าตีความอย่างนี้ ความพยายามที่จะเอาพุทธศาสนาไปแสวงหาคำตอบในเรื่องต่าง ๆ เช่น เรื่องเศรษฐศาสตร์ การเมือง การศึกษา เป็นต้น ก็ถือว่าอยู่ในกรอบของการวิจัยพุทธศาสนาตรงเท่าที่วิธีการที่ใช้เป็นวิธีการของพุทธศาสนา และคนมีความรู้ทางพุทธเท่านั้นที่จะใช้วิธีการของพุทธได้อย่างมีประสิทธิภาพ การทำให้คนมีความรู้ทางพุทธเพื่อที่จะใช้เครื่องมือของพุทธได้ก็เป็นหน้าที่โดยตรงของภาควิชาหรือหน่วยงานที่รับผิดชอบผลิตมหาบัณฑิตและดุษฎีบัณฑิตทาง Buddhist studies คำถามของผมคือเราได้ทำสิ่งนี้เพียงพอหรือไม่

ตัวเนื้อพุทธศาสนานั้นก็เหมือนเนื้อปรัชญาคือ เป็นสิ่งที่มีเสน่ห์ชวนให้ศึกษาวิจัยในตัวเอง ดูเหมือนเนื้อพุทธศาสนาจะมีเสน่ห์มากกว่าตรงที่มีความเป็นวรรณคดีสูงมาก การวิจัยเนื้อพุทธศาสนาเท่าที่กระทำกันมาตามจารีตตั้งแต่สุโขทัยจึงมีทั้งส่วนที่เป็นการศึกษาวิจัยเนื้อคำสอนในทางธรรม และส่วนที่เป็นการวิจัยเนื้อคำสอนในทางวรรณคดีและอักษรศาสตร์ การวิจัยเนื้อพุทธศาสนานี้ก็เหมือนการวิจัยเนื้อปรัชญาคือต้องมีความสัมพันธ์กับวิธีการของพุทธศาสนา ถ้าคิดเช่นนี้ การวิจัยที่พยายามตอบว่าจริง ๆ แล้ว พระพุทธเจ้าปรินิพพานด้วยโรคอะไร และทำไมจึงเกิดโรคนี้นี้แก่พระองค์ก็อาจตั้งคำถามได้ว่า เป็นการวิจัยพุทธศาสนาหรือไม่ เหมือนการวิจัยเรื่องโสกราตีสที่กล่าวข้างต้น ซึ่งเรื่องนี้ไม่เหมือนการวิจัยที่พยายามตอบว่า จริง ๆ แล้วพระสูตรนี้(สมมติ)ถูกแต่งเสริมเข้ามาใส่พระไตรปิฎกหรือไม่ เพราะดูจะขัดกับหลักการของพุทธศาสนาในภาพรวม งานชิ้นหลังนี้ถือเป็นงานวิจัยพุทธศาสนา เพราะใช้วิธีของพุทธศาสนานั้นเอง

ความเห็นส่งท้าย

กิจกรรมทางปัญญาของมนุษย์มักเกิดก่อนการถูกจัดประเภท เมื่อมนุษย์คนแรกนั่งคิดจริงจังเกี่ยวกับจักรวาล เขาคงไม่สนใจว่าสิ่งที่เขาทำ จะมีคนเรียกว่าปรัชญา และในหลายกรณีการคำนึงถึงกรอบของประเภท มากเกินไปก็เป็นอุปสรรคต่อการสร้างสรรค์งานวิจัย ผมใช้คำว่า สร้างสรรค์ เพราะคิดว่าลึก ๆ แล้ว งานวิจัยที่ดีต้องออกมาจากส่วนลึก ภายในจริง ๆ ซึ่งงานที่กระทำในลักษณะนี้สมควรเรียกว่า งานสร้างสรรค์ เหมือนงานศิลปะกรรม หรือวรรณคดี ที่รวมเอาความงามและความลึกซึ้ง เข้าไว้ด้วยกัน งานที่ยิ่งใหญ่หลายชิ้นในโลกเป็นงาน “ผ่าเหล่า” ในความหมายว่า ทะลุขึ้นตรงอาณาบริเวณที่บอกไม่ได้ชัดว่าอยู่ในขอบเขตของ ศาสตร์แขนงใดแน่ (ตัวอย่างเช่น งานเขียนของ Wittgenstein ที่ละม้าย งานเขียนของขงจื้อมากกว่าที่จะเป็นงานปรัชญาอย่างที่วงการปรัชญา รอบข้างเขาเข้าใจ) จะอย่างไรก็ตาม การมีงานที่วิเศษชนิดนี้เกิดขึ้นให้ ประจักษ์แก่โลกอยู่เป็นระยะก็ไม่ได้แปลว่า ความพยายามที่จะหากรอบ เพื่อจะบอกว่าศาสตร์ใดควรดำเนินไปในทิศทางไหนไม่ใช่เรื่องสำคัญ หลัก เกณฑ์ว่า อะไรควรเรียกว่างานวิจัยพุทธศาสนาที่ผมเสนอมานี้เป็นเพียง ความพยายามที่จะหาเกณฑ์กว้าง ๆ ซึ่งหมายความว่า ผมเห็นด้วยกับ ความยืดหยุ่นถ้ามีคำอธิบายเพียงพอ ส่วนหนึ่งนั้นความพยายามนี้มาจากความห่วงใยส่วนตัวต่อทิศทางการวิจัยทางพุทธศาสนาที่เราทำกันมา และที่เป็นอยู่ และความห่วงใยนี้ก็ไม่ได้ซับซ้อนอะไร เพียงแต่มาจาก ความรู้สึกตามสามัญสำนึกง่าย ๆ ว่า งานที่ทำอย่างไม่ตรงต่อธรรมชาติ ของเราจะเป็นงานที่เหน็ดเหนื่อย อย่างที่เล่าจื้อเตือนเอาไว้ในคัมภีร์ เต๋าเต๋อจิงว่า “เดินเขย่งเท้าจะเดินได้ไม่นาน” เท่านั้นเอง